

Vygantas VAREIKIS

Išėjimas iš K. Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m.

Reikšminiai žodžiai: *Lietuvos šaulių sąjunga, Vladas Putvinskis, bermontininkai, Mykolas Romeris, šauliai-partizanai.*

Įvadas

Lietuvos šaulių sąjungos istorijoje Kaunas užima ypatingą vietą ne vien todėl, kad laikinojoje sostinėje buvo įkurta ši visuomeninė sukarinta organizacija, apėmusi plačius gyventojų sluoksnius, bet ir todėl, kad Kaunas dėl po Pirmojo pasaulinio karo susiklosčiusių geopolitinių aplinkybių tapo politiniu, kultūriniu ir geografiniu centru, su kuriuo yra susijusios visos Pirmosios Lietuvos Respublikos valstybinės ir visuomeninės institucijos. Kaune prasidėjo Lietuvos šaulių sąjungos istorija, iš Kauno buvo koordinuojama šios sąjungos veikla, Kaune ši istorija ir pasibaigė. Apie Lietuvos šaulių sąjungos atsiradimą 1938 m. Jonas Matusas rašė su patetiška ekspresija:

Galima net sakyti, jog lietuvių tauta ją suformavo iš savo kūno ir kraujo naujai atgimusiai valstybei ugdyti ir saugoti. Viduje knibždėte knibždėjo šnipai, o nelietuviško kilimo ir nutautėję gyventojai ne tik nerėmė jaunutės valstybės, bet kiekviename žingsnyje jai kenkė. Nedraugingas gaivalas susisuko lizdus ir kai kuriose valdžios įstaigose. Žodžiu, buvo kėsintasi Lietuvos valstybę išsprogdinti iš vidaus, net tam reikalui atsirado tam tikra slapta organizacija. Išorinis priešas buvo vokiškos bermontininkų gaujos. Su juo be galo sunku kovoti neseniai susiformavusiai kariuomenei. Tokiomis aplinkybėmis visiems tikriems lietuviams buvo aišku, jog atgimusi valstybė galės išlikti tik tuomet, jei bus organizacija, kuri rems valdžią krašto viduje, o kariuomenę kovose su priešu.¹

Pakilius oficialaus LŠS istoriko žodžius palikime tiems laikams, kai patriotizmas ir pasiaukojimas Tėvynės labui nebuvo vien tušti žodžiai laukiančių

¹ J. Matusas, *Lietuvos šaulių sąjunga*, rankraštis, 1938, Vyganto Vareikio asmeninis archyvas.

pavojingų iššūkių akivaizdoje. Atrodytų, ką turėtų dominti tyrimai apie organizaciją, kuri buvo likviduota 1940 m., vadovai suimti ir represuoti, o daugybė ginklų pateko į sovietų rankas? Viskas lyg ir nugrimzdo į gilią praeitį.

Pirmiausia verta atkreipti dėmesį į faktą, kad prieškarį Lietuvos šaulių sąjungos gretose buvo nemenka suaugusių Lietuvos gyventojų dalis (t. y. vyrų – rikiuotės narių)², o sąjungos veikla neapsiribojo vien kariniu rengimu ir rikiuotės pratybomis, bet apėmė ir propagandą, sportinę lavinimą bei kultūrinę veiklą. Ir šiandien Lietuvos bažnytkaimiuose Šaulių sąjungos įrengtose patalpose yra įsikūrusios bibliotekos, ambulatorijos ar kultūros namai. Antra, nė viena Vidurio Rytų Europos valstybių pusiau karinė organizacija nedalyvavo tokioje daugybėje karinių susidūrimų tiek tarpukario metais (susidūrimai su lenkais ir kovos su bermontininkais, Klaipėdos užėmimo operacija), tiek pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kai apie trečdalis buvusių LŠS narių įsiliejo į partizanų gretas.

Verta konstatuoti, jog neišvengiama tradicija tampant tyrimams tokiomis temomis kaip lietuvių tautinis atgimimas XIX a., autoritarinis A. Smetonos režimas, Lietuvos užsienio politika XX a. ar žydų ir lietuvių santykiai, Lietuvos šaulių sąjungos veikla nėra plačiai analizuojamas istorikų tyrimų objektas. Dar nėra parašyta sintetinė Šaulių sąjungos istorija, kuri būtų grindžiama naujais šaltiniais, naujomis išvalgomis ar moderniomis metodologinėmis priegomis.³ Per du paskutiniuosius dešimtmečius buvo apginta viena disertacija, perleista J. Matuso knyga su A. Liekio „pataisymais“ ir skyriais, skirtais šios organizacijos likvidacijai⁴, pasirodė pagal konferencijų pranešimus parengti straipsnių rinkiniai⁵. Nedaugelyje mokslinių straipsnių tokie Šaulių sąjungos veiklos epizodai kaip dalyvavimas malšinant *POW* maištą Kaune, 1923 m. Klaipėdos užėmimo operacijoje ar susirėmimuose su lenkais 1920–1923 m. yra išnagrinėti gana išsamiai, tad su jais susijusių istoriografinių kontroversijų iš esmės nebeturėtų kilti.⁶

² 1940 m. sąjungai priklausė 48 107 rikiuotės šauliai, organizacija turėjo 27 478 šautuvus, 378 lengvuosius kulksvaidžius, 3 160 pistoletų ir kitos ginkluotės bei amunicijos. Žr.: 1940, Dėl LŠS vado rašto Nr. 1378, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 929, ap. 5, b. 591, ap. 1, l. 43.

³ Leidinyje *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–1940* (Kaunas, 2005) medžiaga yra pateikiama ne visada nuosekliai, retsykiais apologetiškai, pastebint vien teigiamą šios organizacijos veiklos pusę.

⁴ V. Vareikis, *Lietuvos šaulių sąjungos karinė ir politinė veikla 1919–1923 metais*, Kaunas, 1999; J. Matusas, *Lietuvos šaulių sąjungos istorija* / Sud. A. Liekis, Vilnius, 1992.

⁵ *Šauliškas, tautiškas ir Lietuvos nepriklausomybė* / Sud. A. Liekis, Vilnius, 1993; *Lietuvos šaulių sąjungai – 80*, mokslinės konferencijos medžiaga, Šiauliai, 1999; *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, konferencijų pranešimų medžiaga, Kaunas, 2002; *Lietuvos šaulių sąjunga: praeitis, dabartis, ateitis*, mokslinių straipsnių rinkinys, Kaunas, 2009.

⁶ Žr.: P. Janauskas, Šaulių vaidmuo likviduojant lenkų karinės organizacijos (*POW*) maištą Lietuvoje 1919 metais, *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, konferencijų pranešimų medžiaga, Kaunas, 2002, p. 54–61; V. Vareikis, Klaipėdos krašto užėmimas, *Acta*

Pastaruoju metu formuojasi gilesnių ir kokybiškesnių tyrimų kryptis – keliamas klausimas, kaip XX a. 4 dešimtmetyje Šaulių sąjunga buvo rengiama galimam kariniam konfliktui. Ižvalgas apie Šaulių sąjungos karinį potencialą ir planus galimo karo atveju, pasirodžiusias tuoj po Nepriklausomybės atkūrimo⁷, bei šaulių dalyvavimą partizaniniame kare pratęsė profesionalūs istorikai.⁸ Jonas Vaičėnionis konstatavo, kad Šaulių sąjunga XX a. 4 dešimtmetyje buvo pasirinkta kaip pagrindinė visuomeninė organizacija, per kurią visa Lietuvos visuomenė buvo rengiama karui⁹, o Vytauto Jokubausko atlikti tyrimai įrodo, kad šauliai kryptingai buvo rengiami tokiam partizaniniam karui, kuris prasidėjo kartu su antrąja sovietine okupacija.¹⁰

Dar prieš pirmąją sovietų okupaciją Lietuvos kariuomenės štabo parengtuose operacijų ir priedangos planuose šauliai turėjo pradėti partizaninį karą, iš krašto pasitraukus reguliariosios kariuomenės daliniams. Šaulių sąjungos padaliniais buvo numatyti konkretūs koviniai uždaviniai ir 1940 m. birželį, tačiau politiškai kapituliavus šalies vadovybei, šie uždaviniai nebuvo įgyvendinti. Dar vienas iškalbingas faktas byloja apie šaulių reikšmę: 1940 m. vasarą sovietų represijos pirmiausia buvo nukreiptos ne prieš Lietuvos kariuomenės karininkus, bet prieš Lietuvos šaulių sąjungos vadovus.

Historica Universitatis Klaipedensis. 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje, t. 4, Klaipėda, 1995, p. 35–40; V. Vareikis, 1923 metų Klaipėdos krašto sukilimo kontroversijos, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuiniuose dokumentuose*, t. 9, Klaipėda, 2003, p. 23–53; V. Vareikis, Sukilėliai, šauliai, savanoriai, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį*, t. 17, Klaipėda, 2008, p. 191–234; V. Vareikis, Grumtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais, *Darbai ir dienos*, t. 40, Kaunas, 2004.

⁷ „Galbūt mūsų laisvės kovų sąjūdžio nuostoliai būtų buvę mažesni, jei ketvirtajame dešimtmetyje mažiau būtume marširavę ir nekūrę visiškai nerealių gynybos direktyvų, o iš anksto pasiruošę vieninteliame efektyviam pasipriešinimo būdai – partizaninėms kovoms. Tik Šaulių Sąjunga tuomet ir buvo tinkamiausiai pasiruošusi šitokiam karui.“ Žr.: J. Venckevičius, Paskutinysis Dzikijos partizanų vadas, *Laisvės kovų archyvas*, t. 2, Kaunas, 1991, p. 52.

⁸ D. Kuodytė, Lietuvos šauliai antinaciniame pasipriešinime ir partizaniniame kare, *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–1940*, Kaunas, 2005, p. 181.

⁹ J. Vaičėnionis, Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 metais, *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, konferencijų pranešimų medžiaga, Kaunas, 2002, p. 119.

¹⁰ V. Jokubauskas, Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 metais, *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1, p. 51–68; V. Jokubauskas, „Vieni vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m., *Istorija*, t. 86, 2012, Nr. 2, p. 11–24.

1919 m. vasara tarp K. Donelaičio gatvės ir Vytauto kalno

Nors straipsnyje bus nagrinėjama Šaulių sąjungos veikla 1919 m., vertėtų išskirti ir keletą šios sąjungos veikimo laikotarpių 1919–1923 m.:

1. *Kauno epizodas* – 1919 m. vasara, t. y. laikotarpis nuo neformalaus organizacijos susikūrimo iki *POW* maišto numalšinimo, kurį santykinai galima apibūdinti kaip organizacinės struktūros kūrimą, santykių su Krašto apsaugos ministerija užmezgimą ir savarankiškos veiklos pobūdžio paieškas.

2. 1919 m. rudenio–1920 m. rudenio. Šiuo laikotarpiu buvo oficialiai įforminta sąjungos veikla, stichiškai susikūrusios šaulių-partizanų grupės buvo įtrauktos į LŠS kovojant su bermontininkais ir suformuota sąjungos struktūra.

3. 1920 m. rudenio–1923 m. pavasaris. Šiuo laikotarpiu, kurio pradžia galima laikyti 1920 m. spalio 9 d. L. Želigovskio žygį į Vilnių ir pabaiga – 1923 m. gegužės pr., kai buvo galutinai likviduota neutralioji zona, galima išskirti karinius susirėmimus su lenkais ginčytinose teritorijose ir šaulių dalyvavimą Klaipėdos operacijoje.

Tirti pasirinkome pirmąjį laikotarpį, kai Šaulių sąjungos veikla peržengė Kauno miesto teritorines ribas.

1919 m. vasarą Lietuvos ateities perspektyvos skendėjo ūkuose – buvo formuojama kariuomenė, padedant vokiečiams kovoti su bolševikais. Iš Lenkijos, kuri *Kauno Lietuvos* atžvilgiu puoselėjo inkorporacinius planus, buvo jaučiamos pavojingos tendencijos¹¹, menkai valdžios kontroliuojamose šalies dalyse suaktyvėjo plėšikų gaujos. Nuo 1919 m. vasario mėn. Lietuvoje buvo karo padėtis, apibrėžta *Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų*, pagal kuriuos šalyje buvo įvesti karo lauko teismai ir didelė galia buvo suteikta karo komendantams. 1919 m. šie įstatai buvo papildomi atsižvelgiant į valstybei kylančius pavojus: 1919 m. liepos 8 d. už bolševikinę veiklą, bolševikinių partijų organizavimą ir kitas antivalstybines veikas buvo numatyta bausmė nuo dvejų metų arba mirties bausmė.

Jauna šalis turėjo problemų dėl sutrikusios pinigų cirkuliacijos: apyvartoje didėjo buvusi auksinų suma, sąlygodama infliaciją ir finansinę krizę, kurią iš esmės lėmė didelės karinės išlaidos, sudarydamos pagrindinę valstybės išlaidų dalį – 1919 m. jos siekė 42 proc. visų valstybės biudžeto išlaidų.¹²

¹¹ 1919 m. pavasarį Lenkija, grįsdama savo veiksmus poreikiu kovoti su bolševikais, o kuriamą Lietuvos valstybę laikydama vokiečių marionete, laipsniškai pradėjo skverbtis į ginčytinas teritorijas Balstogės, Vilniaus, Augustavo, Suvalkų ir Seinų kryptimis.

¹² A. Moravskis, *Lietuvos finansai*, t. 1, Kaunas, 1925, p. 106.

1919 m. vasarą keliaudamas per Lietuvą, visuomenės veikėjas ir teisininkas Mykolas Romeris matė liūdną šalies padėtį:

(...) *didžioji šalies dalis, būtent ta, į kurią šiandien įvažiuau (Jonavos apylinkės – V. V.), yra sutrikusi dėl neseniai vyrojusio bolševizmo, kuris paliko pėdsakų ir nuvargino žmones. Jaučiamas dar ir tam tikras nepasitikėjimas savo tautos jėgomis, lietuvių valstybingumo, kaip savo pačių kūrinio, neįėjimas, pagaliau didžiulį vaidmenį turi tas faktas, kad vokiečių okupantai – pasakysiu taip – automatiškai, ne šalies jėgomis kaip Lenkijoje, buvo išvaryti iš šalies. Tai yra karo padėtis ir ypatingoji padėtis. Iš rytų, iš tautinių Lietuvos pakraščių telkiasi virš jos debesys lenkiškos problemos, kuri vienus traukia tarsi magnetas, kitus baugina ir pyktį bei neapykantą sukelia.*¹³

Kas galėjo suteikti daugiau pasitikėjimo savo valstybės ateitimi? Anot M. Romerio, spontaniškai kilęs partizaninis judėjimas (taigi, ir šaulių veikla) formuojant tautinį atsparumą atliko svarbų vaidmenį.

Oficialia Lietuvos šaulių sąjungos susikūrimo data galima laikyti 1919 m. birželio 27 d., kai Lietuvos spaudos biuro prie Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbuotojas Matas Šalčius Kaune sušaukė valstybinių įstaigų tarnautojų susirinkimą. Tokį žingsnį paskatino įvykiai Šiauliuose, kur vokiečiai birželio 21 d. nukovė ir sužeidė keletą lietuvių kareivių. Spaudos biure, veikusiame prie Lietuvos ministrų kabineto, įvyko negausus darbuotojų susirinkimas. M. Šalčiui pasiūlius, buvo nutarta sušaukti valdžios įstaigų tarnautojų susirinkimą. *Saulėtekio* leidinyje pasirodė toks skelbimas: „Valdžios įstaigų tarnautojų tarpe yra plačiai pasklidusi mintis, kad tarnautojams būtinai reikia mokytis karinio muštro. Tuo tikslu Kauno įstaigų tarnautojai mano sudaryti tam tikrą laisvanorių *Plieno batalioną*, kuris būtų karinių instruktorių nuolat mankštintamas. Batalionas veiktų tiktai Kaune. Penktadienį, birželio 27 dieną, Banko namuose bus įstaigų tarnautojų pasitarimas tuo reikalu.“¹⁴

Pirmame susirinkime buvo nutarta naująją organizaciją pavadinti *Šaulių skyriumi*, o siekiant būsimos veiklos pobūdį nublėpti nuo vokiečių, kurių kariniai junginiai stovėjo Kaune, – įjungti ją į Lietuvos sporto sąjungą. Tad ir dienraštis *Lietuva*, rašydamas apie šaulių veiklą Kaune, šią informaciją įdėdavo į sporto skyrelį. Iš pirmųjų veiklos epizodų galima spręsti, kad šaulių veikla turėjo būti nukreipta į Kauno valdininkų organizavimą ir karinį parengimą. Beje, ir vienas aktyvesnių šios sąjungos rėmėjų Rapolas Skipitis emigracijoje publikuotuose atsiminimuose pažymėjo, jog „pirmaisiais metais LŠS buvo grynai karinė organizacija“.¹⁵ Tiesa, kalbėti apie rimtesnes karines šios organizacijos perspektyvas tą vasarą būtų naivu, nes liepos 2 d. Vytauto kalne į pirmąsias rikiuotės

¹³ M. Römeris, *Dienoraštis, 1919 m. birželio 21-oji–1920 m. kovo 15-oji*, Vilnius, 2009, p. 25.

¹⁴ A. Klimas-Kelmutis, Mano atsiminimai apie Šaulių Sąjungos kūrimo pradžią, *Vakarai*, 1938, vasario 12, Nr. 36, p. 2.

¹⁵ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, p. 152.

pratybas, kurios iš pradžių buvo paprasčiausia mankšta, susirinko vos daugiau kaip dešimt žmonių, kurie ir buvo pačios sąjungos kūrimo iniciatoriai.

1919 m. liepos 8 d. tose pačiose Žemės banko patalpose įvyko dar vienas susirinkimas, kuriame buvo apibrėžtos ideologinės nuostatos, panašios į XIX a. vokiečių *Turnverein* principus: „šaulių idėja“ – sveikas kūnas, aiški mintis ir tvirta Lietuvos piliečio sąmonė¹⁶, o siekiant sustiprinti Lietuvos valstybę būtina valstybės tarnautojams įsilieti į šaulių veiklą ir mokytis karybos meno.¹⁷

Tą pačią dieną buvo sudarytas organizacinis komitetas, kurio nariais tapo M. Šalčius, K. Radušis ir A. Kubilius. Po šio susirinkimo Vytauto kalne besimankštinančių šaulių pradėjo daugėti, tačiau svarbiausias laimėjimas buvo tai, kad į šaulių veiklą įsitraukė senosios kartos inteligentijos atstovas bajoras Vladas Putvinskis.¹⁸ Pirmieji susikūrusios organizacijos kūrėjai (K. Radušis, A. Kubilius, M. Šalčius) buvo pernelyg jauni, kad galėtų imponuoti Kauno visuomenei, o bajoras Vladas Putvinskis buvo žinoma figūra, turėjęs ryšių aukštuomenės sluoksniuose. Be to, pirmasis jaunatviškas šaulių organizacinio komiteto entuziazmas pradėjo blėsti, susidūręs su organizaciniais ir finansiniais sunkumais (nebuvo net nuolatinės susirinkimų vietos). V. Putvinskiui, kaip vėliau paaiškėjo, nestigo ne tik patriotinio entuziazmo, bet ir organizacinių gebėjimų. 1919 m. rugpjūčio 20 d. įvykusiame susirinkime, kuriame pirmininkavo jau į pirmąją sąjungos valdybą išrinktas V. Putvinskis, buvo svarstomas sąjungos įstatų tobulinimas.¹⁹ Šaulių susirinkimai nuo rugpjūčio pabaigos persikėlė į V. Putvinskio butą K. Donelaičio gatvės 13a name.

Pamažu į V. Putvinskio organizuojamas rikiuotės pamokas Vytauto kalne pradėjo rinktis ir patriotai – valdininkai ir inteligentai: pats V. Putvinskis, M. Mikelkevičius, A. Vienuolis-Žukauskas, T. Ivanauskas, R. Skipitis, M. Šalčius, J. Herbačiauskas, A. Žmuidzinavičius, B. Sruoga, B. Kemėšis ir kiti. Tą vasarą ant Vytauto kalno trumpam susivienijo būrys inteligentų, kurių polinkiai ir visuomeninės pažiūros skyrėsi. Kai kuriems nepatiko karinė disciplina, tad jie gana greitai pasitraukė iš sąjungos. Sunku įsivaizduoti, kad šioje sukrintoje organizacijoje galėjo ilgiau užsilikti tokia ekscentriška asmenybė kaip Juozas Albinas Herbačiauskas, aršus visuomenės negerovių kritikas, o kai kurių lietuvių akyse – neiškus Lietuvos patriotas. Pirmiesiems šauliams – rašytojams Baliui Sruogai ir Antanui Vienuoliui-Žukauskui, gamtininkui Tadaui Ivanauskui taip pat labiau rūpėjo kūrybinė ir mokslinė veikla, tad jų priklausymas Šaulių sąjungai buvo trumpalaikis. Ilgiau Lietuvos šaulių sąjungoje įsitvirtino

¹⁶ Plačiau žr.: V. Vareikis, Šaulių sąjunga, lenkai ir žydai: LŠS ideologijos ir propagandos bruožai, *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, konferencijų pranešimų medžiaga, Kaunas, 2002, p. 126–142.

¹⁷ „Šaulių“ susirinkimas, *Lietuva*, 1919, rugsėjo 10, Nr. 147, p. 4.

¹⁸ A. Klimas-Kelmutis, Mano atsiminimai apie Šaulių Sąjungos kūrimo pradžią, *Vakarai*, 1938, vasario 15, Nr. 38, p. 2.

¹⁹ LŠS visuotinio susirinkimo protokolai 1919–1921, *LCVA*, f. 56, ap. 2, b. 2, l. 10.

ir aukštus administracinius postus užimdavo dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, kuris buvo vedęs sąjungos įkūrėjo V. Putvinskio seserį Mariją Putvinskaitę ir gaudavo algą iš Šaulių sąjungos.

Pažymėtina, kad Lietuvos teritorijoje 1919 m. vasarą iš vietos gyventojų stichiškai formavosi ginkluoti būriai, kartais vadinami *milicija*, kartais – *apsauga*. Savanoriško partizaninio judėjimo užuomazgų įvairiose Lietuvos vietovėse galime pastebėti 1918 m. pabaigoje, kai Sedoje karininkas Povilas Plechavičius pradėjo organizuoti partizaninį pasipriešinimą bolševikams ir savarankiškai įsigyti ginkluotės. Žinoma, kovotojų grupės steigėsi ne tik Sedoje. Nuo 1919 m. vasario mėn. neorganizuoti partizanų grupių veiksmai padėjo stabdyti bolševikų kariuomenės veržimąsi Žemaitijoje. Maždaug tuo pat metu šiaurės rytų Lietuvoje Lietuvos kariuomenės karininkai pradėjo formuoti partizanų būrius, sudarytus iš kaimo gyventojų, kurie siekė ginti savo šeimas ir turtą nuo įvairaus plauko plėšikų ir bolševikų. Savanoriškas išitraukimas į ginkluotus būrius buvo besiformuojančio pilietiškumo išraiška Lietuvoje. Anot istoriko E. Gudavičiaus, vėno tų laikų savanorio jis nekeistų į visus didžiuosius Lietuvos kunigaikščius.²⁰

1919 m. vasarą jau galima išskirti tris partizaninio veikimo teritorijas: plačiausią ir aktyviausią – Lietuvos šiaurės rytuose (Joniskėlio, Panevėžio, Biržų, Nemunėlio, Radviliškio apylinkės), ir kitas – Ukmergės apskrities Pagirių-Šėtos ir Sedos-Mažeikių apylinkės.²¹ M. Romeris, 1919 m. liepos viduryje apsilankęs šiaurės rytų Lietuvoje, yra taikliai pažymėjęs: „dabartinis karas yra visiškai kitoks nei Didysis karas, kurį galingos valstybės pradėjo 1914 metais. Dabartinis karas yra partizaninis.“²²

Vienas svarbesnių to laikotarpio šaulių veiklos epizodų Kaune buvo dar formaliai neįregistruotos organizacijos dalyvavimas numalšinant *POW* maištą 1919 m. rugpjūčio 23 d. J. Matusas rašė, jog šauliai ėjo sargybą ir dalyvavo įtariamų asmenų kratose.²³ Lietuvos šaulių sąjungos leidinyje, skirtame 10 metų Lietuvos nepriklausomybės sukaktuvėms paminėti, apie šaulių sargybą Kaune *POW* maišto metu buvo rašoma su patriotiniu pasididžiavimu²⁴, tačiau *POW* žvalgybos skyriaus viršininko Jono Nekrašo namo kratai vadovavęs Kauno miesto kuopos vadas J. Bobelis 1940 m. teigė, kad „Nekrašo namo ir sklypo kratą vykdė Kauno komendantūros mokomoji kuopa man

²⁰ T. Sakalauskas, *Duetai*, Vilnius, 1998, p. 47.

²¹ P. Gudelis, LŠS kūrimosi ir nepriklausomybės kovose dalyvavimo istorijos reikalu (pranešimas), *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1050, l. 107–109.

²² M. Romeris, *Dienoraštis, 1919 m. birželio 21-oji–1920 m. kovo 15-oji*, Vilnius, 2009, p. 44.

²³ „Ypač daug prisidėjo šauliai, kai buvo daroma krata p. Nekrašo name ir sklype, kur buvo suslėptas *POW* archyvas. Sąjungos nariai čia buvo nuolatiniai sargybiniai.“ Žr.: J. Matusas, min. veik., p. 78.

²⁴ *1928 m. vasario 16. 10 metų Lietuvos nepriklausomybės sukaktuvėms paminėti* / Red. A. Marcinkevičius, Kaunas, 1928, p. 125.

vadovaujant. Vadinasi, tos kratos metu ten jokie šauliai nedalyvavo ir todėl nieko padėti negalėjo.²⁵ Tuometinis krašto apsaugos ministras ir kariuomenės vadas K. Žukas atsiminimuose rašė, kad šaulių vaidmuo likviduojant *POW* maištą buvo nedidelis. Jis prašė šaulių saugoti karinius objektus Kaune, kurie „pažadėjo, bet rezultatai buvo visai menki <...> prie Aleksoto sandėlių pirmą dieną ėjo sargybą 30 šaulių, antrą, rodos, 20, o trečią atvyko pats V. Putvinskis ir vidaus reikalų ministras R. Skipitis. Teko padėkoti už gerą norą, bet nuo tokios „pagalbos“ turėjome atsisakyti“²⁶.

Atsakydamas į J. Bobelio teiginius J. Matusas kontrargumentavo, jog to meto kariniuose dokumentuose šauliai dažnai buvo vadinami „kareiviais“, nes pati LŠS nebuvo legalizuota.²⁷ Taip pat verta pažymėti, jog į asmenų, kurie turėjo būti areštuoti po perversmo, sąrašą, be kariškių ir politikų, pateko visi šaulių sąjungos vadovai ir aktyvesni nariai (M. Šalčius, P. Šalčius, T. Ivanauskas, A. Žmuidzinavičius, B. Sruoga, V. Putvinskis ir kiti).²⁸ P. Janausko tyrimai verčia daryti prielaidą, kad *POW* maišto byloje suimtinėjant įtariamus asmenis šauliai veikė ne formaliai, bet realiai.²⁹

Naujas sąjungos veiklos etapas prasidėjo 1919 m. rugsėjo 12 d., kai advokatui ir politikui Rapolui Skipičiui padedant buvo paruošti naujosios sąjungos įstatai ir gautas kariuomenės vado generolo S. Žukausko sutikimas įsteigti Šaulių sąjungą. Po trijų dienų, kai krašto apsaugos ministras P. Žadeikis patvirtino parengtus įstatus, sąjunga tapo savarankišku juridiniu subjektu³⁰.

1919 m. rugsėjo 20 d. Kauno šaulių būrio valdyba sušaukė steigiamąjį LŠS susirinkimą, kuriame buvo išrinkta pirmoji LŠS valdyba. Pirmininku tapo V. Putvinskis, vicepirmininku – M. Mikelkevičius, sekretoriumi – M. Šalčius, nariais – T. Ivanauskas ir B. Stašinskas. Kauno būriui buvo sudaryta atskira vadovybė, kuriai vadovauti ėmėsi B. Kemešys.

1919 m. rugsėjo 20 d. Lietuvos šaulių sąjunga išleido instrukciją, kurioje buvo skelbiama, jog atsiradus 10 asmenų, norinčių įstoti į Lietuvos šaulių sąjungą, leidžiama steigti atskirą skyrių ir kitose Lietuvos vietose. Leidimus ginklams nešioti (tai buvo ypač svarbu neorganizuotiems partizanams, kurie ginklus dažnai buvo įgiję savarankiškai) turėjo išduoti Centro valdyba, o atskirais atvejais – skyriaus valdyba. Leidimai turėjo būti įregistruojami vietos komendantūrose.³¹

²⁵ 1940 01 13, J. Bobelio raportas LŠS vadui, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1411, l. 179.

²⁶ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Vilnius, 1992, p. 315.

²⁷ J. Matusas, Papildymai apie *POW* likvidavimą, *Trimitas*, 1940, Nr. 5, p. 105–106.

²⁸ J. Matusas, *Šaulių sąjungos...*, p. 76–77; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Chicago, 1986, p. 406.

²⁹ P. Janauskas, *Šaulių vaidmuo likviduojant lenkų karinės organizacijos (POW) maištą Lietuvoje 1919 metais, Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, konferencijų pranešimų medžiaga, Kaunas, 2002, p. 61.

³⁰ J. Matusas, *Šaulių sąjungos...*, p. 5–6, 14–15.

³¹ 1919 09 20, Instrukcija Nr. 1, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 22, l. 1.

Pirmieji žingsniai išeiti už Kauno ribų buvo žengti, tačiau, atslūgus bolševikų keliamam pavojui ir tiesiogiai negrasinant lenkų kariuomenei, Kauno šaulių aktyvumas sumažėjo. Jeigu 1919 m. liepą į pratybas Vytauto kalne susirinkdavo 30, kartais ir apie šimtą narių, tai tų pačių metų rugsėjį ateidavo vos keli šauliai. Nors 1919 m. spalio 5 d. krašto apsaugos ministras informavo karo komendantus apie Šaulių sąjungos susikūrimą ir įsakė remti bei kiek galima padėti organizuoti skyrius³², kilo pavojus, kad šauliai, neturėdami aiškaus tikslo, tik abstrakčius „tėvynės gynybos“ siekius, pamažu nunyks. 1919 m. spalio 9 d. Kaune, V. Putvinskio bute, K. Donelaičio g. 13a, visuotiniame narių susirinkime, kuriame buvo svarstomi finansiniai ir organizaciniai klausimai, dalyvavo vos 46 nariai.³³

Didžioji kovos už laisvę legenda

Tikslas, padėjęs susiformuoti LŠS organizacinei struktūrai ir nubrėžęs naujas veiklos perspektyvas, iškilo tą pačią dieną. Dieną prieš Kauno šauliams susirenkant V. Putvinskio bute P. Bermondto-Avalovo daliniai, formaliai turėję kovoti prieš bolševikus, pradėjo pulti Rygą ir forsavo Dauguvos upę, o kitą dieną užpuolė ir nuginklavo Lietuvos kariuomenės dalinius Šiauliuose bei panaikino Lietuvos suverenitetą mieste. Spalio pirmojoje pusėje bermontininkai pradėjo kontroliuoti Šilėnų, Radviliškio, Šiaulių, Biržų, Nemunėlio, Jurbarko, Kretingos, Tauragės miestus ir geležinkelio stotis. Lietuvių karo komendantūros buvo nuginkluotos, vietoj jų stovėjo bermontininkų sargyba. Prasidėjo masinis gyventojų plėšimas. Gyventojams bandant pasipriešinti buvo deginamos sodybos ir žiauriai smurtauojama.

1919 m. spalio 9 d. Lietuvos vyriausybė paskelbė karo padėtį visoje Lietuvoje, o spalio 16 d. nutarė ginti Lietuvos suverenumą ir jėga išvyti P. Bermondto kariuomenę. Tam reikėjo mobilizuoti visus išteklius, tad Krašto apsaugos ministerija tapo suinteresuota kurti partizanines šaulių grupes prieš užnugaryje ir koordinuoti jų veiklą per Šaulių sąjungą. Krašto apsaugos ministerijos kontaktai su V. Putvinskio organizacija buvo pradėti koordinuoti per R. Skipitį, kuris pritarė idėjai į kovas su bermontininkais įjungti Šaulių sąjungą, tačiau, anot jo paties, 1919 m. spalio pradžioje šauliai dar mažai ką galėjo, nes

³² 1919 10 05, Aplinkraštis krašto komendantams Nr. 77, *LCVA*, f. 1054, ap. 1, b. 26, l. 43.

³³ LŠS visuotino susirinkimo protokolai 1919–1921, *LCVA*, f. 56, ap. 2, b. 2, l. 12.

„visos šios organizacijos štabas tebuvo pats Vl. Putvinskis ir reikalų vedėjas šaulys B. Kemešys“³⁴.

Apie Šaulių sąjungos veiklos užuomazgas ir šaulių veikimą Nepriklausomybės kovose yra rašiusios A. Jurevičiūtė ir A. Veilentienė³⁵, tačiau norėtusi labiau atkreipti dėmesį į savarankišką Kaune įsikūrusios LŠS Centro valdybos ir partizanų būrių sąveikos kūrimą.

1919 m. rudenį V. Skipitis buvo komandiruotas į Šiaulius pradėti organizuoti partizaninę veiklą kovai su bermontininkais ir formaliai įtraukti neorganizuotus partizanus į Šaulių sąjungos gretas. Tiesa, pradžioje jo veikla apsiribojo pažymėjimų, liudijančių, kad asmuo yra „šaulys-partizanas“, dalijimu pavieniams kovotojams. Spalio pabaigoje į įvairias Lietuvos vietas buvo išsiuntinėti LŠS instruktoriai, kurie informuodavo sąjungos vadovybę, esančią Kaune, apie vietos žmonių nuotaikas, bermontininkų savivalę, aiškino žmonėms Šaulių sąjungos tikslus ir organizuodavo vietos gyventojų būrius. Partizanų grupės taip pat turėjo vykdyti žvalgybos užduotis – rinkti žinias ne tik apie bermontininkų vykdomus plėšimus, bet ir apie jų pajėgas bei karinių dalių judėjimą.

Raseiniuose LŠS instruktoriui P. Jučiui greitai pavyko suorganizuoti šaulių skyrių, nes kovotojų būriai buvo pradėję burtis jau anksčiau. Viduklės apylinkės gyventojai puldinėdavo bermontininkus ir su jais susidorodavo. Girkalnyje buvo įkurta *Garbės milicija* – apie 200 vyrų. Pasirodžius bermontininkams Tauragės apylinkėse, vietiniai gyventojai patys ėmė burtis į partizanų būrius, bet, susipažinę su LŠS įstatais, tapo Šaulių sąjungos nariais.³⁶ Ginklų partizanai pagrobėdavo iš bermontininkų arba nusipirkdavo iš vokiečių kareivių. Panevėžio šauliams trūko šautuvų, o patyrusi Pasvalio šaulių-partizanų grupė vienu metu turėjo net kulkosvaidžių, kuriuos perdavė kariuomenei.³⁷

Žinoma, šauliai negalėjo ir neturėjo būti jėga, savo potencialą prilygstančia kariuomenei. Jų vaidmuo turėjo būti specifinis. 1919 m. lapkričio 11 d. instruktorius K. Ralys raporte LŠS centro valdybai konstatavo, kad Jurbarko, Tytuvėnų ir Raseinių „šauliais remtis per daug negalima, nes jie dar labai silpni, bet jie vieninteliai reiškėjai liaudies ginkluoto sukilimo ir demonstratyvią sukilimo rolę suvaidinti gali“.³⁸

Siekdamos išspręsti bermontininkų ir Lietuvos valdžios konfliktą, Antantės

³⁴ R. Skipitis, min. veik., p. 127.

³⁵ A. Jurevičiūtė, A. Veilentienė, Šauliai nepriklausomybės kovose, *Lietuvos istorijos studijos*, 1998, Nr. 6, p. 62–71; A. Jurevičiūtė, A. Veilentienė, Lietuvos šauliai Nepriklausomybės kovose (1919–1921), *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–1940*, Kaunas, 2005, p. 23–55.

³⁶ 1920 11 03, Tauragės šaulių skyriaus pranešimas LŠS Centro valdybai, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 100.

³⁷ 1919 10 30, P. Jučio pranešimas LŠS Centro valdybai, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 19, 25.

³⁸ 1919 11 11, K. Ralio pranešimas LŠS Centro valdybai, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 39.

valstybės suaktyvino diplomatinės pastangas. Iki 1919 m. spalio pab. sąjungininkai neturėjo plano, kokių būdu išvesti vokiečių dalinius iš Lietuvos. Tik 1919 m. spalio 28 d. Antantės Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą pagreitinti vokiečių kariuomenės evakuaciją iš Baltijos šalių. Tam buvo sudaryta A. H. Niesselio vadovaujama karinė komisija. Tą pačią spalio 28 d. LŠS centro valdyba įsakė Tauragės, Jurbarko, Raseinių skyriams „su savo šauliais neoficialiu būdu neišduodant, kad tai organizuota šaulių jėga, bet stengiantis padaryti įspūdį, kad veikia vietos gyventojai, pulti mažas priešo gaujas slankiojančias po sodžius ir miestelius, nuginkluoti jas, <...> terorizuojant priešą priversti jį išsikraustyti.“³⁹ Puldinėjant buvo įsakyta laikytis susitarimų su vokiečių kariuomene ir nepuldinėti jų prie geležinkelio, kad šie galėtų atsitraukti iš Lietuvos. Antantės stebėtojų akyse šauliai turėjo sudaryti „ginkluoto liaudies sukilimo“ įspūdį.

Spalio 30 d. Ernesto Galvanausko vyriausybė ir Lietuvoje dislokuotos vokiečių kariuomenės vadas W. M. Eberhardtas sutarė nutraukti karinius veiksmus. Buvo nustatyta demarkacinė riba, kurios nuo lapkričio 2 d. 8 val. negalėtų peržengti vokiečių kariuomenės dalys. Taip pat buvo nustatyta Radviliškio–Rimdžiūnų–Sidūnų–Daugelaičio–Šaulėnų–Eržvilko–Solkolėnų ir Krukių–Pašvitinio–Vilnaičių–Sadūnų–Karčiamų–Varnėnų–Lygumų riba, kurios turėjo laikytis lietuvių kariuomenė⁴⁰. Iki 1919 m. lapkričio 14 d. vokiečių kariiniai daliniai turėjo palikti Lietuvą.

Varžoma spalio 30 d. susitarimo Lietuvos kariuomenė negalėjo veikti kariuomenės būdu, tad Lietuvos vyriausybė, siekdama išstumti bermontininkus, turėjo pasitelkti šaulių-partizanų būrius. Šaulių-partizanų ir kariuomenės veikla davė rezultatų. Lapkričio viduryje bermontininkų pajėgos pradėjo pastebimai silpti. 1919 m. lapkričio 12–13 d. Tauragės šauliai ir Tauragės karo komendantūros kareiviai išvijo priešą įgulą iš miesto.⁴¹ Lapkričio 15 d. paskutinis vokiečių plk. Diebitscho vadovaujamas korpusas pasitraukė iš Lietuvos, tad šalyje liko tik dalis bermontininkų, už kurių veiksmus vokiečių vyriausybė formaliai nebuvo atsakinga. Tada ir Lietuvos kariuomenės vadovybė pradėjo planuoti Šiaulių užėmimo operaciją.

1919 m. lapkričio 18 d. fronto prieš bermontininkus vadas plk. lt. Kazys Ladiga sušaukė kariuomenės dalių vadus į štabą Baisogaloje ir, be vyriausybės žinios, įsakė pulti bermontininkus. Prieš bermontininkus buvo suburti penki pėstininkų pulkai, du komendantūrų pulkai, raitelių pulkas ir artilerijos dalys. Šauliai-partizanai gavo slaptą įsakymą ardyti kelius ir priešų ryšio priemones.⁴²

³⁹ 1919 10 28, LŠS Centro valdybos instrukcija Tauragės, Raseinių, Jurbarko skyriams, *LCVA*, f. 561, ap. 2, ap. 1, l. 12.

⁴⁰ Susirėmimai su bermontininkais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 543, l. 17.

⁴¹ 1919 12 08, Tauragės skyriaus valdybos pranešimas LŠS Centro valdybai, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 63.

⁴² K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, Chicago, 1972, t. 1, p. 398.

Lapkričio 21–22 d. Lietuvos kariuomenė, sėkmingai puldama, užėmė Radviliškį ir paėmė didelį karo grobį. Pačių kariškių vertinimu, „šauliai ir partizanai sudarė rimtą pagalbą kariuomenei.“⁴³ Apie tai byloja faktas, kad gerai organizuoti Pasvalio apylinkių šauliai-partizanai iki lapkričio 27 d. užėmė Saločius, Vaškus, Žeimelį, Kriukus ir Joniškį.⁴⁴

Lietuvių puolimą pristabdė A. H. Niesselio vadovaujama karinė kontrolės komisija, kuri siekė, kad būtų laikomasi ankstesnių susitarimų ir nebūtų trukdoma bermontininkams evakuotis iš Lietuvos. „Jei mes nebūtume padarę smarkaus spaudimo lietuviams, vėliau rašė atsiminimuose A. H. Niesselis, tai jie bent laikinai būtų nukirtę tiesią vokiečių pasitraukimo liniją Šiauliai–Tilžė“⁴⁵. Kovos veiksmų sustabdymas neigiamai paveikė gyventojų nuotaikas. Jie bijojo keršto ir plėšimų. Šaulių miesto partizanų vardu Rapolas Skipitis 1919 m. lapkričio 24 d. kreipėsi į generolą A. H. Niesselį, reikalaudamas, kad bermontininkai kuo greičiau nutrauktų plėšimus ir pasitrauktų iš Lietuvos. Jis įspėjo, kad partizanai kovos tol, kol jų teisėti reikalavimai bus patenkinti.⁴⁶

1919 m. lapkričio 24 d. LŠS centro valdyba visiems šaulių skyriams ir būriams paskelbė atsišaukimą, pasirašytą Vlado Putvinskio:

*Bermontininkų užimtose vietose vokiečiai žiauriausiu būdu terorizuoja žmones. Plėšia, atima arba išžudo paskutinius ūkininkų gyvulius, nuginkluoja, areštuoja ir išveža miliciją, valsčių valdybų narius ir šiaip piliečius <...> Kovai su tokiais plėšikais reikalingas šaulių savanorių skrajojantis būrys – gynėjas, keršytojas ir iniciatyvos tarp šaulių būrių palaikytojas. Kviečiame visus skyrius ir būrius rinkti savanorius šaulius-partizanus į skrajojamą būrį. Darbas bus sėkmingas, nes vokiečių jėgos išblaškytos ir demoralizuotos.*⁴⁷

Kairiajame fronto su bermontininkais sparne šauliams-partizanams vadovavo LŠS štabas, įsteigęs punktą Raseiniuose, iš kurio buvo vadovaujama Raseinių, Tauragės ir Jurbarko šaulių skyriams. Raseinių mieste veikė ir šaulių skyrius, ir skrajojantis šaulių būrys, kurį sudarė vien Kauno miesto savanoriai. Nuo 1919 m. lapkričio vidurio pagerėjo LŠS centro valdybos ir atskirų šaulių grupių organizacinė sąveika, kadangi buvo suformuoti du šaulių sąjungos koordinaciniai centrai Raseiniuose ir Šiauliuose.

Lietuvos karinė vadovybė, varžoma susitarimų ir karinės kontrolės komisijos priežiūros, naudojosi šaulių-partizanų priedanga, norėdama sudaryti įspūdį, kad patys vietos gyventojai neorganizuotai puldinėja bermontininkus.

⁴³ Ten pat, p. 398. Plačiau apie karinę operaciją: A. Baniusevičius, Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio, *Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 128–162.

⁴⁴ J. Vėgelis, Šiaurės grupės veiksmi kare su bermontininkais, *Karo archyvas*, 1925, t. 2, p. 211–212.

⁴⁵ A. Niesselis, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, Kaunas, 1938, p. 75.

⁴⁶ R. Skipitis, min. veik., p. 147.

⁴⁷ 1919 11 24, LŠS Centro valdybos pranešimas visiems skyriams ir būriams, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 126.

Susidūrimus buvo siekiama parodyti vien kaip bermontininkų vykdomas provokacijas. „Apie tai statykit kuo daugiausiai protokolų ir siųskit mums arba generaliniam štabui“, skelbė centro valdybos instrukcija Raseinių štabui.⁴⁸

Ypač aktyvus buvo Šiauliuose įsteigtas Laikinis partizanų štabas, kurį organizavo Rapolas Skipitis. Šis štabas leido atsišaukimus, laikraštį *Partizanas. Šaulių skraiduolė*, rinkdavo karinę informaciją apie priešą ir perduodavo ją Lietuvos kariuomenės štabui. Šiauliuose buvo planuojama surengti keletą teroristinių aktų susprogdinant bombas vietose, kur susirinkdavo bermontininkų karininkai⁴⁹. Šiaulių partizanų grupės vadovybė iš Kauno gavo instrukcijas „terorizuoti vokiečius mieste, puldinėti juos apylinkėse, grobti karinę medžiagą ir kitokį turtą, užimti ginklų sandėlių Gubernijos priemiestyje, neleisti priešui laisvai judėti geležinkeliu Mažeikių, Jonišio ir Radviliškio kryptimis“.⁵⁰ Taip buvo siekiama P. Bermondto dalių evakuacijos tik Tilžės kryptimi, naudojantis Šiaulių–Tauragės geležinkelio atkarpa.

1919 m. lapkričio viduryje Mažeikių, Raseinių, Tauragės ir Pasvalio šauliams-partizanams buvo įsakyta kontroliuoti geležinkelius ir neleisti plėšikauti priešo kareiviams. Iškilus būtinybei, buvo įsakyta ardyti geležinkelių bėgius, vieškelius, tiltus, telefono linijas, puldinėti bermontininkų gurguoles ir grupes, dislokuotas kaimuose.⁵¹ Nedidelės bermontininkų grupės, spaudžiamos partizanų, jau nebedrįsdavo eiti į kaimus plėšikauti.

1919 m. lapkričio 24 d. prasidėjo didelis organizuotas bermontininkų atsitraukimas. Generolas W. M. Eberhardtas ir Vokietijos komisijos pirmininkas viceadmirolas W. Hopmannas pažadėjo, kad evakuacija baigsis iki gruodžio 13 d. Demoralizuotos bermontininkų įgulos dalys (apie 1 500 karių) iš Šiaulių turėjo išvykti lapkričio 27 d.⁵² Po gruodžio 13 d. vokiečių kariuomenės daliniams, likusiems Lietuvoje, Sąjungininkų komisija negarantavo saugumo. Nors mišrios vokiečių ir lietuvių komisijos bei karinės kontrolės komisijos nariai sutarė palikti Lietuvai dalį vokiečių karinio turto už karo metu Vokietijos sunaikintą ar išvežtą Lietuvos turtą, vokiečių kariuomenė lietuviams perdavė tik dalį amunicijos. Pasak prancūzų pulkininko G. Dosseh, vokiečiai ir bermontininkai „niokote niokojo kraštą. Jau tik mums esant Šiauliuose devyni žmonės buvo sušaudyti ir septyniolika pakarta. Jau laikas toms gaujoms iš šio nelaimingo krašto išsikraustyti.“⁵³

1919 m. gruodžio 2 d. šauliai-partizanai pabandė pastatyti sargybas prie Šiaulių Gubernijos sandėlių, bet šios sargybos nebuvo veiksmingos, nes

⁴⁸ 1919 11 21, LŠS CV instrukcija Raseinių šaulių sąjungos štabui, *LCVA*, f. 1054, ap. 1, b. 1, l. 114.

⁴⁹ R. Skipitis, min. veik, p. 141–142.

⁵⁰ 1919 11 12, Instrukcijos Šiaulių grupei, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 37.

⁵¹ *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 3, 37–38.

⁵² A. Niesselis, min. veik, p. 85.

⁵³ Ten pat, p. 87.

sandėlius plėšiančios bermontininkų pajėgos buvo gausesnės, o sargybiniai jų prisibijodavo. „Tą naktį sargybos nebegalima buvo sutvarkyti. Be šautuvo bijojo, su šautuvu dar labiau“, savo raporte partizanų štabui pažymėjo patyręs kovotojas, vėliau paskirtas Gubernijos komendantu, A. Mačiūnas, pats vienas pasilikęs sargyboje⁵⁴.

1919 m. naktį iš gruodžio 7-osios į 8-ąją į bermontininkų paliktus Šiaurios išsaugojo Gubernijos karinius sandėlius nesusprogdintus, perkirpdami sprogmenų laidus. Karo grobį, kuris pateko į Lietuvos kariuomenės ir šaulių rankas, sudarė 10 vagonų, 8 garvežiai, keliolika patrankų ir haubicų, vagonai su rankinėmis granatomis, šautuvais, kulkosvaidžiais, amunicija⁵⁵. Gruodžio 12 d. LŠS Šiaurios skyriaus valdybos pirmininkas K. Bielinis paprašė LŠS centro valdybos daugiau nebesiųsti šaulių ir skrajojančių būrių, nes „vokiečiai baigiami vyti“. Tuo pat metu buvo išformuotas Laikinas partizanų štabas ir sukurtas LŠS Šiaurios skyrius, kurį sudarė 13 būrių (apie 150 šaulių).⁵⁶

1920 m. gegužės mėn. Mykolas Romeris pastebėjo idėjinį šaulių vaidmenį tautinės konsolidacijos procese:

*(...) lietuviai turi vieną svarbų dalyką, kurio pernai dar neturėjo: turi savo didžiąją kovos už laisvę legendą. 1919 metais bermontininkų išvaymas buvo grįstas ne susitarimu, o buvo tiesioginis liaudies kovos padarinys. Ne vien vyriausybė, ne reguliarioji armija, o liaudies sukilimas parėmė laisvųjų šaulių akciją, kuri tik vėliau susilaukė reguliariosios armijos veiksmų – išvadavo Lietuvą nuo šio užgrobimo. Tautos nepriklausomybei tokia legenda yra neįkainojamas idėjinis kapitalas, nuo kurio priklauso jos atsparumas.*⁵⁷

Išvados

1919 m. pirmoje pusėje besiformuojantiems partizanų būriams trūko organizacinio tarpusavio sąryšio, kurį įformino Lietuvos šaulių sąjunga, iš pradžių veikusi kaip vien Kauno valdininkus vienijanti patriotinė organizacija. 1919 m. rudenį šis sąryšis buvo sukurtas bermontininkų keliamo pavojaus akivaizdoje. Kovų su bermontininkais metu, 1919 m. rudenį, žuvo 14 Lietuvos šaulių sąjungos tikrųjų narių (žuvusių į LŠS neįsirašiusių partizanų skaičius tiksliai nežinomas), karinė operacija sąjungai kainavo 18 000 auksinų.⁵⁸

⁵⁴ V. Steponaitis, Šiaurios rajono partizanai, *Karo archyvas*, 1925, t. 2, p. 231.

⁵⁵ 1919 12 11, Žinios iš Šiaurios, *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1, l. 67.

⁵⁶ Ten pat, l. 68.

⁵⁷ M. Römeris, *Dienoraštis, 1920 m. kovo 16-oji–1921 m. sausio 12-oji*, Vilnius, 2009, p. 104.

⁵⁸ 1920 06 27, M. Mikelkevičiaus pranešimas LŠS visuotiniame suvažiavime, *LCVA*, f. 561,

Per 1919 m. rudens kovas šaulių-partizanų veiksmus Lietuvos šiaurės rytuose inicijavo ir pradėjo koordinuoti Kauno centro valdyba, o nuo gruodžio mėn. griežtėjo stojančių į LŠS kontrolė. Anot J. Matuso, 1919 m. gruodžio 16 d. Lietuvos šaulių sąjungoje jau buvo 16 skyrių, kurie turėjo apie 800 narių. Nors tik 496 buvo formaliai registruoti kaip tikrieji LŠS nariai, tačiau organizaciniu aspektu sąjunga akivaizdžiai stiprėjo.⁵⁹

Tad galima pagrįstai konstatuoti, jog 1919 m. pabaigoje Šaulių sąjunga išsiveržė iš K. Donelaičio gatvės ir Vytauto kalno topografinių ribų.

Vyngantas VAREIKIS

EXIT FROM K. DONELAIČIO STREET:
MILITARY ACTIVITY OF LITHU-
ANIAN RIFLEMEN'S ASSOCIATION
IN 1919

Summary

The article examines important aspects of Lithuanian Riflemen's Association history, when organization was formed in Kaunas city on 27 June, 1919, by patriotically inclined public servants. Lithuanian Riflemen's Association at first was a small public organization, but during the fights against Bermond-Avalov's troops in autumn, 1919, came under the central control and became an important paramilitary association in the whole territory of Lithuania. Aspects of the riflemen / partisans' activities against Bermond-Avalov's troops are analyzed in this article which draws on unpublished materials from archives.

Keywords: Lithuanian Riflemen Association, Vladas Putvinskis, bermondists, Mykolas Romeris, partisans.

ap. 2, b. 47, l. 59.

⁵⁹ J. Matusas, min. veik., p. 49.